

УДК 37.011.33+37.013.3

Н.П. Плахотнюк,

викладач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ

У статті представлено результати структурно-функціонального аналізу інноваційної педагогічної діяльності. Виділено етапи та основні структурні компоненти інноваційної педагогічної діяльності, їх зміст та функції, встановлено взаємозв'язки між ними. Акцентовано увагу на суб'єкт-суб'єктній взаємодії між учасниками педагогічного процесу та розглянуто необхідність розвитку креативності як важливого компоненту професійного становлення педагога.

Постійні соціально-економічні зміни обумовлюють інноваційні тенденції в сучасній системі навчання та виховання. Освітні інноваційні процеси набувають свідомого, цілеспрямованого, науково обґрунтованого характеру. В Україні зростає кількість експериментальних навчально-виховних закладів. Інноваційна педагогічна діяльність стає невід'ємним фактором розвитку професійного становлення кожного педагога. Побудова моделей інноваційної діяльності потребує глибокого аналізу її структури, визначення функцій її компонентів, встановлення взаємозв'язків між ними.

Обґрунтуванню структури змісту та результатів інноваційної діяльності присвячені праці К. Ангеловські, Л. Буркової, Л. Даниленко, Н. Клокар, О. Козлової, Ю. Максимова та ін. Закономірності функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах досліджують І. Підласий, М. Поташник, О. Хомерики, Н. Юсуфбекова, В. Паламарчук та ін. Питання підготовки вчителів до інноваційної діяльності розглядається у працях Л. Даниленко, Н. Клокар, О. Козлової, Л. Подимової, В. Сластьоніна. Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань структури інноваційної педагогічної діяльності (В. Сластьонін, Л. Подимова, М. Кларин, К. Ангеловски, О. Хомерики, Л. Захарова, А. Фурман та ін.) показує, що в педагогіці немає одностайного її розуміння. Дослідники надають різного значення тим чи іншим компонентам у структурі інноваційної педагогічної діяльності. Проте наведений перелік досліджень показує, що вони далеко не повно вирішують проблеми системного аналізу інноваційної діяльності.

Метою нашої статті є структурно-функціональний аналіз інноваційної педагогічної діяльності, що дозволить розглядати останню як системне новоутворення.

Як і будь-яка діяльність (у тому числі й педагогічна), інноваційна педагогічна діяльність має свою структуру, яку утворюють взаємопов'язані компоненти (зовнішні – суб'єкти діяльності, об'єкт впливу, мета, засоби досягнення, результат, корекція та внутрішні – мотиви, зміст, операції). Інноваційна педагогічна діяльність виконує також ряд функцій – гностичну, проектувальну, конструктивну, комунікативну, організаторську [1].

За Н. Кузьміною, педагогічна діяльність складається з ряду внутрішньо пов'язаних компонентів: гностичного, проектувального, конструктивного, організаторського та комунікативного. Певна група функцій і педагогічних здібностей відповідає кожному з компонентів. Так, гностична діяльність учителя пов'язана з умінням знаходити нові знання, синтезувати та систематизувати їх згідно з педагогічними цілями, аналізувати педагогічну ситуацію, відкидати негативні моменти, формулювати нові педагогічні завдання. Проектувальна функція пов'язана з перспективним плануванням змісту та способів власної діяльності педагога та діяльності учнів на певний термін. Конструктивна – передбачає відбір та структурування навчальної інформації, планування діяльності учнів та власної роботи на наступному занятті. Організаторська функція включає вміння укомплектувати інформацію для учнів, а також керування засвоєнням учнями матеріалу, власної діяльності під час взаємодії з учнями. Комунікативна – передбачає налагодження педагогічно сприятливих відносин з учнями, батьками, колегами [2].

Як видно зі структури педагогічної діяльності, функціональні складові, виділені Н. Кузьміною, здебільшого мають інтегральний характер. Наприклад, організаторська функція складається з організації інформації та діяльності, як власної, так і учнівської. Гностична поділяється на 2 напрями – змістовний і діагностичний.

У сучасній психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до структурування інноваційної педагогічної діяльності, з виділенням значимості тих чи інших компонентів.

Побудова моделі інноваційної діяльності В. Сластьоніна й Л. Подимової ґрунтується на соціально-психологічному підході до вивчення інноваційних процесів, розробленому американськими вченими (зокрема Е. Роджерсом), на єдності процесів діяльності і свідомості (С. Рубінштейн, А. Леонтьєв), спирається на системно-діяльнісну концепцію інноваційних процесів (Н. Лапін, А. Пригожин, Б. Сазонов) та рефлексивно-діяльнісний аналіз інноваційної діяльності. Модель включає структурні (мотиваційний, креативний, технологічний, рефлексивний) та функціональні (особистісно

вмотивована переробка освітніх програм, планування роботи, прийняття рішення про використання інновацій, прогнозування труднощів, формування цілей, упровадження нововведень у педагогічний процес, корекція і оцінка інноваційної діяльності) компоненти. У моделі також відображені критерії (творча активність, методологічна та технологічна готовність до запровадження інновації, педагогічне інноваційне мислення, культура спілкування) та рівні інноваційної діяльності (репродуктивний, евристичний, креативний) [3].

У структурі інноваційної діяльності О. Козлової визначаються сутнісні (які виявляють внутрішній зміст) компоненти – філософський, мотиваційний, креативний, рефлексивний, валеологічний і технологічний. Усі складові тісно взаємопов'язані і утворюють одне ціле, де системоутворюючим є креативний компонент [4].

Важливого значення креативному компоненту інноваційної діяльності надає В. Сластьонін, який указує на вплив особистісних характеристик індивіда, його емоційні та мотиваційні фактори на розвиток креативності. Погляди вчених різняться у відношенні мотиваційних характеристик креативності. Одні вважають, що креативна особистість реалізує себе, максимально намагається відповідати своїм можливостям, налаштована на пошук нових способів діяльності. Інші притримуються такої точки зору, що креативні люди прагнуть до ризику, перевірки своїх можливостей. Мотиваційні характеристики креативності є індивідуальними, тому обидва погляди вважаються дослідником вірними [3].

Креативна особистість учителя повинна відбитись на формуванні і розвитку особистості учня. В американській психології виділяють фактори поведінки вчителя, які позитивно впливають на розвиток креативності учнів: визнання цінності творчого мислення, розвиток чутливості до навколишніх стимулів, уміння розвивати конструктивну критику, заохочувати самоповагу й т.п.

Такий психологічний підхід перекликається з творчим підходом М. Кларина до процесу навчання. М. Кларин у своїй монографії "Інноваційні моделі навчання в зарубіжних педагогічних пошуках" пропонує наступні рекомендації щодо створення творчої атмосфери в процесі навчання:

- допомагати студентам долати внутрішні перепони творчим проявам. Необхідно готувати студентів до творчого пошуку, допомагаючи їм долати труднощі й набувати впевненості у взаємовідносинах з однокурсниками та викладачами;
- постійно знаходитись в процесі мислення над певною проблемою. Навіть якщо в даний момент ми не приділяємо уваги вирішенню якогось питання, наша підсвідомість працює над ним. Різні ідеї з'являються в наших думках, і важливо вчасно їх зафіксувати, щоб пізніше поміркувати, впорядкувати й використовувати;
- навчати студентів роботі з метафорами, порівняння за аналогією, відшукуванню нових зв'язків та асоціацій. Під час вузівського навчання використання метафор дозволяє творчо підходити до вирішення будь-яких завдань;
- проводити так звані "розумові розминки", зміст яких не має зв'язку з майбутньою запланованою діяльністю;
- розвивати уяву, фантазію, творче мислення. Колективно обговорювати ідеї, пропозиції, критично їх переосмислювати;
- спрямовувати тих, хто навчається в їх творчій діяльності, бачити в цьому розвиток власної ініціативи і творчості [5].

Н. Гнатко виділяє два види креативності – потенційну й актуальну. Потенційна – це можливості, які можуть бути реалізовані при здійсненні індивідом певних видів діяльності. При здійсненні цього потенційна креативність переходить в актуальну [6].

Отже, очевидним є те, що вчителі по-різному реагують на сприйняття та впровадження інновацій. У зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі розрізняють 5 категорій інноваторів [3; 4; 5; 6]:

- новатори, які сповнені авантюрного духу, азарту, завжди відкриті до нового, намагаються випробувати будь-яке нововведення;
- ранні реалізатори, вони формують основний склад педагогів, які першими здійснюють практичну перевірку нововведень;
- пізня більшість. Це група педагогів, які передостанніми використовують інноваційні ідеї у своїй діяльності;
- останні. Як правило це люди з традиційною, консервативною орієнтацією у своїй навчально-виховній діяльності. Частіше за все вони відмовляються від нововведень.

Інноваційний потенціал навчально-виховного закладу залежить від чисельності тих чи інших груп у структурі педагогічного колективу.

Усе більшого розвитку набуває така галузь науки як соціологія інноваційної діяльності, що найповніше реалізована як фундаментальний експеримент з модульно-розвивальної системи організації навчання. Модель повноцінної інноваційної діяльності А. Фурмана ґрунтується на

фундаментальних теоретико-методологічних засадах (принцип кватерності, системно-діяльнісний підхід, циклічна парадигма, вітакультурна методологія, закономірності постановки і розв'язання соціальних проблем та ін.) та обґрунтовує зміст, форми, методи і засоби чотирьох періодів здійснення окремої інноваційної роботи (пізнання, проектування, впровадження і моніторинг нововведень). Модель виявляє послідовність етапів інноваційного процесу (ініціювання – дослідження – моделювання – поширення – експертування), кожна з яких має свої цілі, завдання, предметний зміст, засоби і способи діяльності і визначається продуктом (підготовка наукової програми, написання експертного висновку, створення інноваційного проекту, науковий звіт і т.п.) [7]. Запропонована модель передбачає створення соціально-психологічної сфери результативної творчої діяльності та комунікації колективів, груп та окремих особистостей педагогів, що сприяє розвитку особистісної креативності та самореалізації кожного інноватора.

У своїй дисертаційній роботі, присвяченій підготовці майбутніх учителів до інноваційної діяльності, Т. Демиденко обґрунтовує введення інформаційного компоненту в її структуру [8]. Дослідниця виділяє декілька функціональних етапів інформаційного компонента: пошук та одержання професійно важливої інформації, аналіз та систематизація останньої, використання одержаних матеріалів безпосередньо в інноваційній педагогічній діяльності та створення нової інформації.

Основу моделі інноваційної діяльності, розробленої Ю. Максимовим, становить аналіз етапів інноваційного процесу: створення, усвідомлення, опанування та запровадження інновацій та структура готовності особистості до різних видів діяльності [9]. Згідно з цим, до структурних компонентів моделі відносяться: знання педагогічних та інноваційних процесів, рефлексія діяльності, подолання перешкод запровадження інноваційної діяльності, стимули та інші особливості запровадження, здатності до інновацій. До функціональних компонентів моделі дослідник відносить наступні: гностичний етап (дії, спрямовані на здобуття нових знань про предмет і об'єкт нововведення); проектувальний (дії з планування створення, впровадження та поширення інновацій); конструктивний (відбір змісту та окреслення композиційної побудови нового продукту); комунікативний та організаційний етапи.

Кожна інновація проходить також етап прогнозування її життєздатності та конкурентоспроможності. Важливою розробкою в цьому напрямку діяльності було створення аналітико-технологічної карти Л. Даниленко. Вона включає аналіз інновацій, що змінюють навчальний процес, виховний та управлінський (зокрема, мету, підходи, принципи, завдання, зміст тощо). Аналізуючи дану карту, можна зробити висновок: існують масштабні інновації, що є більш життєздатними і конкурентоспроможними (вони якісно змінюють мету, наукові підходи і принципи, завдання і структуру освітнього процесу), та локальні інновації (змінюють форми, методи засоби освітнього процесу) [19].

Локальні інновації виявляються життєздатними та конкурентоспроможними за наступних умов:

- підвищення творчого рівня розвитку учнів та педагогів;
- створення умов для здійснення експериментальної діяльності (правових, організаційних, психологічних);
- підвищення рівня фінансово-економічного та матеріально-технічного стану закладу освіти та педагогів;
- виконання керівником додаткових модернізованих управлінських функцій (прогностична, дипломатична, консультативна, представницька).

Значна увага в психолого-педагогічній літературі приділяється мотивації педагогічної діяльності, інноваційної діяльності зокрема. Функції та зміст мотиваційного компоненту інноваційної діяльності розглядаються в працях К. Ангеловські [10], Л. Захарової [11], А. Пригожина [12], В. Сластьоніна, Л. Подимової [3], О. Хомерики [13]. Їх праці базуються на дослідженнях вітчизняних та зарубіжних психологів В. Мерліна [14], Є. Ільїна [15], Л. Захарової [11], Б. Ломова [16] та ін. Поняття мотиву є досить багатограним. Його розцінюють як: уявлення, ідеї, потреби, потяги, спонукання і нахили (Х. Хекхаузен [17]); психологічні умови, що впливають на цілеспрямований характер дій (А. Маслоу, В. Мерлін [14]); сукупність факторів, кожен з яких у цілісному процесі виконує свої функції (Б. Ломов [16], Є. Ільїн [15]).

Найбільш повним в аспекті структури інноваційної діяльності вважається погляд Є. Ільїна, який виділяє 3 блоки в структурі мотиву: блок потреб (біологічні та соціальні потреби), блок "внутрішнього фільтру" (інтереси, здібності, перевага за зовнішніми ознаками, рівень домагань, оцінка власних можливостей, урахування умов досягнення мети, внутрішній контроль, переконання, ідеали, цінності, установки, ставлення) та цільовий блок (образ предмета, процес задоволення потреб, мета). Кожен з блоків складається з окремих компонентів. Отже, мотив складається з декількох компонентів, що відбивають декілька причин та цілей [15].

Інноваційна діяльність педагога визначається сукупністю мотивів, носить полімотивований характер. Діяльність педагога обумовлюється різними мотивами, які з часом можуть змінюватись (самоствердження, престиж, підвищення ефективності навчально-виховного процесу та ін.)

Позитивна мотивація до інноваційної діяльності визначається професійним інтересом, вираженою потребою у створенні і застосуванні нового, підвищенні педагогічної майстерності, розв'язанням складних неординарних задач і т.п.

А. Пригожин зауважує, що в середовищі інноваторів більш представлені неекономічні стимули діяльності, ніж в інших соціальних групах [12]. Головною причиною відмови від нововведень вважається нерозвинена мотивація досягнення (орієнтація на уникнення невдач сильніша за орієнтацію на досягнення успіху). Отже, розвиток позитивної мотивації до здійснення педагогічної інноваційної діяльності є важливою передумовою успішного виконання особистістю інноваційних завдань.

Структуру операційного компонента інноваційної діяльності складають: особистісно-мотивована переробка освітніх проєктів, їх інтерпретація, виникнення проблемних педагогічних ситуацій, пошук та ознайомлення з нововведенням; професійно-мотивований аналіз власних можливостей щодо створення нововведення, прийняття рішення про використання інновації; формулювання цілей та загальних концептуальних підходів до використання нововведення, прогнозування засобів досягнення цілей, змін, труднощів, результатів інноваційної діяльності, створення ідей, розробка концептуальної основи й етапів експерименту; реалізація дій щодо введення інновації в педагогічний процес, здійснення контролю та корекції; оцінка результатів введення та рефлексія [3].

Важливим складником у структурі інноваційної діяльності є рефлексія як аналіз власної діяльності вчителем. Рефлексія тісно взаємопов'язана з творчою діяльністю (М. Кларин, С. Степанов, І. Семенов та ін.). У даному контексті рефлексія складається з умовиводів, узагальнень, аналогів, зіставлень та оцінок, а також переживань та вирішення проблем. Рефлексія на етапі реалізації інноваційної діяльності виявляється у двох проявах: 1) учитель знову повертається до етапу прогнозування, де аналізує окремі складники концепції; 2) відбувається аналіз співвідношення можливостей учителя і зовнішніх умов. У результаті рефлексії на успішно виконану діяльність учитель переживає задоволення, впевненість, самостверджується як особистість, несе відповідальність за впровадження інновацій перед собою, дітьми, батьками.

У сучасній психолого-педагогічній літературі акцентується значна увага на суб'єкті інноваційної діяльності, аналізується досягнення та розвиток особистості в діяльності. Широкого розвитку набуває така наука як соціологія інноватики, яка розглядає суб'єкт як важливий елемент інноваційної діяльності, який визначає напрям розвитку всіх її взаємопов'язаних компонентів.

Суб'єктивний фактор відіграє важливу роль на всіх етапах інноваційної діяльності. Суб'єктами інноваційної діяльності можуть бути: окремі особистості (вчителі), інноваційні групи, педагогічні колективи, адміністрація навчального закладу, науковці. Проте, головним суб'єктом змін в освіті вважають учителя [3; 10; 18].

У зв'язку з цим значна увага приділяється розвитку особистісних характеристик учителя, його індивідуальності. Індивідуальність у професійній діяльності формується в процесі педагогічної праці, і є досить пізнім утворенням. Індивідуальність характеризується неповторністю, цілісністю, активністю, творчістю й т.п. У зв'язку з творчістю виділяють "творчу індивідуальність", яка є вищою характеристикою професійної творчості. Професійна творчість складається з: інтелектуально-творчої ініціативи, інтелектуальних здібностей, здатності до творчих проявів сумніву, відчуття новизни, бажання пізнання. Ядром творчої індивідуальності є продуктивна самосвідомість, яка реалізується як усвідомлення неповторності своєї особистості, сукупності креативних і творчих характеристик, динамічність та неперервність процесу розвитку особистості, самоствердження особистості та усвідомлення своєї компетентності.

У сучасній психолого-педагогічній літературі акцентується увага на суб'єкт-суб'єктній взаємодії між учасниками педагогічного процесу. Учень, студент виступають не тільки об'єктом педагогічного впливу, а і його активним суб'єктом. Учитель виступає в ролі наставника, координатора дій учня або студента.

Усі компоненти інноваційної діяльності в кожній з проаналізованих моделей пов'язані між собою, тому успішне проходження кожного з етапів веде до здійснення ефективної інноваційної діяльності особистості. Таким чином, структурно-функціональний аналіз інноваційної педагогічної діяльності дозволяє виділити основні структурні компоненти останньої: мотиваційний, креативний, технологічний, гностичний, рефлексивний, інформаційний. Системоутворюючим компонентом більшість дослідників вважають суб'єкта інноваційної діяльності. Єдність компонентів на основі системоутворюючого фактора забезпечує новий рівень діяльності, її цілісність. Структура та зміст компонентів інноваційно-педагогічної діяльності визначає зміст підготовки вчителя до інноваційної діяльності, одним з основних способів реалізації якої є проєктування. Тому подальшою перспективою

нашого дослідження є аналіз проектування як засобу інноваційної діяльності і розробка моделі підготовки вчителя до інноваційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дичківська І.М. Основи педагогічної інноватики: Навч. посібник. – Рівне: РДГУ, 2001. – 233 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. – М.: Высшая школа, 1989. – 167 с.
3. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – М., 1997. – 224 с.
4. Козлова О.Г. Сутнісні складові інноваційної діяльності вчителя. – Суми: ВВП "Мрія – 1" ЛТД, 1999. – 92 с.
5. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М.: Арена, 1994. – 218 с.
6. Гнатко Н.М. Проблема креативности и проблема подражания. – М.: ИПРАН, 1994. – 130 с.
7. Фурман А. Модель повноцінної інноваційної діяльності в освітній сфері суспільства // Освіта і управління. – 2005. – № 3-4. – С. 24-27.
8. Демиденко Т.М. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 // Черкаський нац. ун-т. – Черкаси, 2004. – 223 с.
9. Максимов Ю.Г. Педагогические условия подготовки студентов к инновационной деятельности в школе: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Удмурдский госуд. ун-т. – Ижевск, 2001. – 19 с.
10. Ангеловски К. Учителя и инновации. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
11. Захарова Л.Н. Психологическая подготовка педагога. – Нижний Новгород, 1993. – 150 с.
12. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики). – М.: Политиздат, 1989. – 271 с.
13. Хомерики О. Инновации в практике обучения // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 41-43.
14. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека. – Пермь, 1971. – 20 с.
15. Ильин Е.П. Сущность и фактура мотива // Психологический журнал. – 1993. – Т. 16, № 2. – С. 27-41.
16. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
17. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – М.: Педагогика. – 1986. – Т. 1. – 408 с.
18. Меладзе М.А. Теоретические проблемы инновационной педагогической деятельности: Учебно-методическое пособие. – Владикавказ, 2001. – 44 с.
19. Даниленко Л.І. Основні проблеми інноватики в сучасній теорії і практиці // Педагогічні інновації: Ідеї, реалії, перспективи: Зб. наук. пр. – К.: Логос, 2000. – 308 с.

Матеріал надійшов до редакції 14.05. 2008 р.

Плахотнюк Н.П. Структурно-функциональный анализ инновационной педагогической деятельности как целостной системы.

Представлены результаты структурно-функционального анализа инновационной педагогической деятельности. Выделены этапы и основные структурные компоненты инновационной педагогической деятельности, их суть и функции, установлена взаимосвязь между ними. Акцентируется внимание на субъект-субъектном взаимодействии между участниками педагогического процесса, а также рассматривается необходимость развития креативности как важного компонента профессионального становления педагога.

Plahotniuk N.P. Structural Functional Analysis of the Innovative Activity as an Integrated System.

The article deals with structural functional analysis of the innovative activity. Stages and the main structural components of innovative activity, their essence, functions and the connection between them were presented. The attention is put on the subject-subject interaction between the participants of the pedagogical process and the necessity of creation development as the main component of the professional pedagogical growth.